TERMENI PENTRU *BATISTĂ* 'MOUCHOIR' ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE (PE BAZA ALRR. SINTEZĂ I)

MARA IULIANA MANTA

Răspunsul la întrebarea 156 din Chestionarul NALR (INDIC.) evidențiază o serie bogată de termeni cu răspândire largă, folosiți pentru a desemna această realitate lingvistică (*batístă*, *basmá*, *cȋ́rpă*, *ḱişḱinéu̯*, *japcandắu̯*, *jolj*, *marámă*, *năfrámă*), precum şi termeni care formează arii restrânse (*cotúț*, *mo/ucaríță*, *péćíc*, *păsturíță*, *pânzăturícă*, *şărincúță*, *ştergărél*, *cȋ́rță*, *tulpanáş*).

1. ORIGINEA ŞI REPARTIȚIA TERMENILOR

1.1. ARII EXTINSE

Termenul **batistă** (< fr. *batiste* [1]) este folosit în toate ariile lingvistice ale graiurilor dacoromâne, cu frecvență diferită. Astfel, lexemul formează arii compacte în Bucovina (concurat de *basmá*), Moldova, Dobrogea, Muntenia (unde este înregistrat şi diminutivul *batiştǫ́ară*) şi Oltenia. În ariile conservatoare, termenul este concurat de alte lexeme: în Crişana, este înregistrat în 32 de puncte cartografice (concurat de termenii *cȋ́rpă*, *ḱişḱinéu̯* şi *jolj*), în Transilvania în 28 de puncte (concurat de *năfrámă*), în Maramureş formează o arie compactă (la concurență cu *japcandắu̯* şi *jolj*) iar în Banat apare în trei puncte dispersate (punctul 1 care formează arie cu cele din Oltenia, punctul 27 şi punctul 72, aflat la interferența cu graiurile din Transilvania).

Basma (< turc. *basma*) este înregistrat doar în ariile din est şi sud, cu precădere în Bucovina, unde termenul apare în cinci puncte care formează o microarie în zona Suceava, incluzând diminitivul *băsmălúță*.

Cârpă (< vsl. *кърра*) formează arie compactă în graiurile din vestul şi din centrul țării: în Banat, Crişana (în extrema vestică) şi în Transilvania (zonele Sibiu şi Braşov); termenul este înregistrat sporadic şi în trei puncte dispersate din

[1] Pentru etimologiile termenilor, au fost consultate DA/DLR şi DER.

FD, XXXVIII, Bucureşti, 2019, p. 51–56

BDD-A30953
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:30 UTC)

Muntenia (806, 812, 835) şi un punct din Oltenia (936), care formează arie cu punctele din Banat. În Maramureş, termenul nu este folosit. Cuvântul este folosit în sintagme sau cu forme diminutivale. Sintagmele conţin determinări referitoare fie la dimensiunea (mică) a obiectului, fie la funcţionalitatea/rolul acestuia: *cî́rpă mícă, cî́rpă d''ále miś*; *cî́rpă dă brî́ncă, cî́rpă de mî́nă, cî́rpă de buzunár, cî́rpă de nas, cî́rpă dă şćĕrs násu, cî́rpă dĕ ḱi̯es*. Diminutivele cu diferite sufixe şi cu radical modificat exprimă diferenţa dintre sensul general ('bucată de pânză făcută din rufe vechi') şi sensul particular ('batistă'): *cîrpúţă, cîrpíţă, cîrpulíţă, cîrpişo̯ára, cîrpuşo̯ára, cîrpşu̯ára, cîrşo̯ára/ cîrşu̯ára dă nas*.

Chischineu (< magh. *ke(s)zkenö*) formează arie lingvistică în Crişana şi în sud-vestul Transilvaniei. Termenul este înregistrat cu alternanţele consonantice **s/ş** şi **ḱ/c**: *ḱişḱinéu̯/ḱisḱinéu̯, ḱişḱinéu̯/ḱişcanéu̯* şi cu formele diminutivate: *ḱişḱineúţ, ḱişḱineu̯áş*. Sintagmele sunt similare celor de la termenul anterior, prin determinări care exprimă dimensiunea sau funcţionalitatea obiectului: *ḱişḱinéu̯ mic, ḱişḱinéu̯ de mî́nă.*

Jebcăndău (< magh. *zsebkendő* 'batistă') este înregistrat în două puncte din Crişana (144, 158) şi în cinci puncte din Maramureş, unde formează o microarie (224, 232, 233, 237, 239). Termenul are alternanţe consonatice **j/ş** şi vocalice **e/a**: ***j**apcandă̯u̯**ş**apcandă̯u̯; j**e**pcandă̯u̯/j**a**pcandă̯u̯.*

Giulgiu (< magh. *gyolcs*) este înregistrat în Crişana, în varianta regională *jolj*, şi formează o arie lingvistică distinctă. Diminutivul *joljúţ* exprimă, ca şi în cazul termenilor *basma*, *cîrpă*, *chischineu*, dimensiunea obiectului.

Maramă (s. v. *năframă* < tc. *mahrama*) apare în 11 puncte din Banat şi două din Crişana, formând arie lingvistică la graniţa dintre aceste regiuni. Termenul este înregistrat şi în punctul 435 din Transilvania.

Forma **năframă** formează arie lingvistică în Transilvania şi Bucovina (şapte puncte), fiind înregistrat şi în punctul 91 din Banat, cu forma *nărhámă*. Diminutivele sunt obţinute cu sufixe diferite: *năfrămícă*, *năfrămíţă*, *năfrămúţă*.

1.2. ARII RESTRÂNSE

Cotuţ (din *cot* 'unitate de măsură' + *-uţ*), obţinut prin metonimie (unitate de măsură- obiect din pânză de dimensiune redusă), este înregistrat în Crişana, în punctele 113, 114, 124, 125.

Mucăriţă (din *muc* şi sufixul de agent *-ăriţă*), cu varianta *mocaríţă*, neînregistrat cu acest sens în dicţionare, este folosit în trei localităţi din Transilvania (329, 330, 331).

Petic (< cf. lat. *pittacium* DA; etimologie necunoscută DLR) desemnează generic obiectul analizat, fiind înregistrat în trei puncte din Banat (38, 68, 76); sensul este particularizat prin sintagma *pę́ćic dă buzunárĭ*, analogică structurilor *cî́rpă de buzunár, cî́rpă de mî́nă, ḱişḱinéu̯ de mî́nă*.

BDD-A30953
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:30 UTC)

Păsturiță (din *păstură* (etimologie necunoscută) ‘şervet, ştergar’ şi sufixul diminutival *-iță*) este înregistrat în două puncte din Transilvania (434, 437).

Pânzăturică (din *pânzătură* şi sufixul diminutival *-ică*) este înregistrat în două puncte din Maramureş (225, 226).

Şirincuță (din *şirincă* < ucr. ширинка ‘basma, năframă’ şi sufixul diminutival *-uță*) este înregistrat în două puncte din Maramureş (227, 240).

Ştergărel (din *ştergar* şi sufixul diminutival *-el*) apare în două puncte din Transilvania (452, 454).

Cârță (‘cârpă, otreapă’ cf. Seche 2002) şi ‘tulpanaş’ (din *tulpan* < ngr. *tulpáni* şi sufixul diminutival *-aş*) sunt folosite în câte o localitate din Bucovina.

2. RĂSPUNSURI SUPLIMENTARE

Analiza termenilor de la răspunsurile suplimentare relevă preferința vorbitorilor pentru unul dintre termenii de mai sus, care desemnează „bucata de pânză (mică) pentru şters nasul, fața etc.” (MDA_2 2010).

Astfel, în Moldova şi Muntenia termenul preferat este cel din limba literară, *batistă*, dar răspunsurile suplimentare evidențiază faptul că vorbitorii cunosc şi folosesc şi termenul din turcă, *basma*. Pentru Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania, Bucovina, unde sunt folosiți termeni mai vechi (din turcă sau din maghiară: *maramă*/*năframă*; *jepcăndău*, *giulgiu*), o serie bogată de puncte cartografice arată că termenul *batistă* este cunoscut, dar mai puțin folosit.

O seria amplă de sintagme este înregistrată în Banat, Crişana, Transilvania, Bucovina, Moldova, Dobrogea, Muntenia şi Oltenia pentru termenul *cârpă*, cu determinări care limitează sensul larg al lexemului: *cî́rpă dă nas, ~ dă pozonári*, *~ de ki̯es, ~ dă jĕbʷ*.

Termenul **gavrea** (<tc. čevre), cu variantele *guvre̯á* şi *ĝuvre̯á*, este folosit doar în trei localități din Muntenia (714, 792, 817); această folosire rară a termenului se poate datora rolului decorativ al obiectului şi materialului din care este confecționat: batistă de mătase sau pânză brodată cu mătăsuri, cu fir şi cu fluturaşi, care se pune la gât sau cu care se decorează alte obiecte vestimentare (cf. DA). Gevreaua (din muselină sau mătase), brodată cu fir de aur şi cu paiete, este un obiect de lux, consemnat ca prim obiect în foile de zestre ale fiicelor de boier (obiect foarte rar, chiar şi pentru familiile bogate); termenul este înregistrat în documente de la sfârşitul secolului al XVIII-lea (cf. Vintilă-Ghițulescu 2017: 194).

Japcandău, **jolj** şi **chischineu**, înregistrate ca răspunsuri secundare, completează ariile lingvistice configurate la primul răspuns în Maramureş (221, 222, 230, 231) şi în Crişana (punctul 157 pentru *japcandắu̯*, zece puncte pentru *jolj*

BDD-A30953
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:30 UTC)

şi opt puncte pentru *kişkinéu*). Concurența dintre aceşti termeni şi **batistă** arată preferința vorbitorilor pentru termenii mai vechi, din maghiară (**jolj**, **japcandău**, **chischineu**), termenul neologic fiind folosit sporadic.

Termenul **maramă**, care formează arie lingvistică în Banat şi Crişana pentru primul răspuns, este înregistrat în opt puncte din vestul Munteniei (unde formează o microarie) şi în două puncte din sud-vestul Olteniei.

Năframă confirmă ariile configurate la primul răspuns, prin înregistrarea unei arii lingvistice în Bucovina şi Moldova (21 de puncte), a patru puncte în Maramureş şi şapte puncte în Transilvania. Sub forma *nărámă* şi *nărhână*, termenul este identificat în două puncte din Banat (76 şi 83).

Alți termeni înregistrați ca răspuns suplimentar au ca sem comun „obiect folosit în gospodărie pentru şters”: *peşkíră* (punctele 968, 979 din Oltenia), *prosóp* (punctele 735, 757, 772 din Muntenia), *şervét* (19 puncte din Muntenia, 2 puncte din Oltenia), *ştergár* (şapte puncte din Muntenia, cinci puncte din Oltenia).

3. MOTIVAȚII

3.1. MOTIVAȚIA LINGVISTICĂ

Termenul **batistă** intră în vocabularul limbii române, pe cale cultă, în secolul al XIX-lea (Dimitrescu 2014: 56), prin procesul de „reromanizare” a limbii române (Puşcariu 1931: 345–359). La nivel dialectal, termenul este cunoscut, dar folosit rar în ariile conservatoare, unde sunt preferați termenii mai vechi, din turcă (mai ales în Bucovina) sau din maghiară (în Crişana, Maramureş şi Transilvania).

3.2. MOTIVAȚIA SOCIOCULTURALĂ

Batista ca obiect cultural (decorativ) apare mai târziu ca obiectul funcțional, practic. Oamenii foloseau pentru ştersul nasului sau al frunții obiecte vestimentare sau obiecte din gospodărie: marama, năframa, ştergarul, prosopul, şervetul, bucata de pânză (cârpa). Diminutivarea sau folosirea acestor termeni în sintagme (de exemplu, *cârpă mica*, *chişchineu de mână*, *petic de buzunar* etc.) denotă faptul că obiectul îşi defineşte în timp funcționalitatea şi, implicit, diferențierea de sensurile generale ale termenilor (*petic*-general/*petic de buzunar*-batistă).

În plus, termenii care definesc acest concept reflectă o distincție socială bazată pe bune năravuri: boierimea, care folosea batista şi gavreaua (din materiale de calitate superioară) şi care respecta reguli de igienă în societate şi țărănimea care folosea obiectele la îndemână, din materiale ordinare. Termenii devin, astfel, un indiciu al apartenenței cuiva la o clasă sau la o categorie socială.

BDD-A30953
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:30 UTC)

3. CONCLUZII

Concurența dintre termenii vechi şi termenul împrumutat în secolul al XIX-lea delimitează ariile lingvistice ale dialectelor dacoromâne: aria sudică şi estică, în care este folosit termenul *batistă*, ariile din vest şi nord, în care sunt folosiți termeni din fondul vechi, deşi termenul neologic este cunoscut de vorbitori (vezi răspunsurile suplimentare): în Banat şi în vestul Crişanei, predomină termenul *cârpă*, de origine slavă; la granița dintre Banat şi Crişana, termenul *maramă*, de origine turcă, formează o microarie compactă; în Crişana, concurează termenii *chischineu* şi *jolj*, de origine maghiară, delimitându-se două arii: în sud *chischineu* şi în nord *jolj*. În Maramureş, termenii folosiți sunt *batistă* şi *japcandău* (de origine maghiară). Termenul dominant în Transilvania este *năframă*, cu delimitări în raport cu ariile învecinate: *chischineu* la granița cu Crişana, *cârpă* la granița cu graiurile munteneşti. În Muntenia, Dobrogea şi Oltenia termenul **batistă** s-a impus în fața celor de origine turcă sau slavă, dovadă fiind răspunsurile secundare ale subiecților. Acestă delimitare este motivată atât lingvistic (neologismele asimilate mai rapid în ariile sudice şi vestice), cât şi sociocultural (obişnuința de a folosi diverse materiale sau obiecte din gospodărie pentru ştergerea nasului sau a frunții).

Apariția şi circulația acestor termeni au fost influențate de condițiile vieții sociale, de raporturi sociale şi de mentalități; ținând seama de momentul istoric în care apar termenii şi de contextul în care sunt întrebuințați, constatăm că înțelesul lor variază după regiunea şi mediul social în care sunt folosiți (cf. Cazacu 1953: 133).

În cazul cuvintelor din fondul vechi, limitarea semantică dintre sensul general şi cel particular al cuvântului se face prin determinare şi/sau prin diminutivare: *cârpă de buzunar*, *cârpiță*, *năfrămiță*, *şirincuță*. Între termenii analizați se poate stabili o relație de sinonimie graduală, în care semele diferențiatoare se referă la materialul din care este confecționat obiectul (de proastă calitate: **cârpă**/ de calitate superioară: **gevrea**, **maramă**) sau la distincția socială (batista ca obiect practic/ batista ca obiect de lux, din zestrea fetelor).

BIBLIOGRAFIE

ALRR. *Sinteză* I = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, vol. I, coordonator: Nicolae Saramandu; colectiv redacțional: Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen-Ioana Radu, Carmen-Irina Floarea, Mihaela Morcov, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

Cazacu 1953 = Boris Cazacu, *Termeni referitori la port şi semnificația lor în cadrul relațiilor sociale*, în „Studii şi cercetări lingvistice”, IV, Bucureşti, Editura Academiei, p. 133–134.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române (A- Lojniță)*, sub conducerea lui Sextil Puşcariu, Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea; Imprimeria Națională; „Universul”, 1913–1948.

BDD-A30953
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:30 UTC)

DER = *Dicţionarul etimologic al limbii române (DER)*, de Alexandru Ciorănescu, Bucureşti, Editura Saeculum, 2007.
Seche 2002 = Mircea Seche, Luiza Seche, *Dicţionar de sinonime*, Bucureşti, Editura Litera Internaţional.
Dimitrescu 2014 = Florica Dimitrescu, *Consideraţii lingvistice asupra unor denumiri de textile în limba română* în „Din lexicul limbii române vechi: şi nu numai", Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 56.
DLR = Academia Română, *Dicţionarul limbii române (DLR)*, serie nouă, redactor responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur, acad. Ion Coteanu, acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă, Bucureşti, Editura Academiei, 1965–2010.
MDA_2 2010 = Academia Română, Institutul de Lingvistică, *Micul dicţionar academic*, ediţia a II-a, Editura Univers Enciclopedic.
Puşcariu 1931 = S. Puşcariu, *Despre neologisme*, în *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, Editura Institutului de Istorie Universală, p. 345–359.
Vintilă-Ghiţulescu 2017 = Constanţa Vintilă-Ghiţulescu, *Patimă şi desfătare/ Despre lucrurile mărunte ale vieţii cotidiene în societatea românească. 1750–1860*, Bucureşti, Editura Humanitas, p. 194.

DES TERMES POUR *BATISTĂ* 'MOUCHOIR' DANS LES PATOIS DU DACOROUMAINE (SUR LA BASE D'ALRR. *SYNTHÈSE* I)

RÉSUMÉ

Nous avons analysé les termes de la carte BATISTĂ 'mouchoir' de l'ALRR. Synthèse I, analyse qui nous a permis de faire quelques réflexions sur les motivations des noms qui designent 'le mouchoir' dans les parlers du dacoroumain. Nous avons poursuit l'origine et la répartition géographique des termes, les motivations linguistiques et socio-culturelles des termes analyses. L'aparition et l'utilisation des ces termes est due aux conditions sociales, aux rapports sociaux et á la mentalité du people. Le terme 'batistă' est utilisé surtout aux patois de l'est et du sud, il est connu dans les autres zones linguistiques, mais les termes utilisés sont d'origine slave, turque et hongroise (**cârpă**, **basma**, **chischineu** etc.).

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13
maraimanta@gmail.com

BDD-A30953
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:30 UTC)